

Danuta Kowalska

Uniwersytet Łódzki

 <https://orcid.org/0000-0002-5550-5650>

RECENZJA: Paulina Michalska-Górecka, *Muncerianie, rakowianie, tropiści. Nazwy sekwatywne w polszczyźnie XVI wieku*, Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2021, ss. 322

Zagadnienia związane z reformacją i jej kulturotwórczą rolą od lat budzą zainteresowanie historyków języka polskiego, głównie ze względu na dokonujące się pod jej wpływem przemiany polszczyzny doby średniopolskiej. Tym bardziej cieszy najnowsza publikacja Pauliny Michalskiej-Góreckiej pt. *Muncerianie, rakowianie, tropiści. Nazwy sekwatywne w polszczyźnie XVI wieku*, wydana w 2021 roku nakładem Wydawnictwa „Poznańskie Studia Polonistyczne”. Książka wpisuje się w nurt badań historycznojęzykowych związanych z kształtowaniem się leksyki w XVI wieku i stanowi całościowe opracowanie specjalistycznego słownictwa religijnego w okresie reformacji. Podjęta przez autorkę problematyka związana z nazwami wyznawców i zwolenników religii w dawnej polszczyźnie była już co prawda podejmowana przez badaczy, ale ich ustalenia miały albo wybiórczy charakter i były czynione na marginesie innych rozważań, albo koncentrowały się jedynie na płaszczyźnie semantycznej danej nazwy, pomijając zazwyczaj jej etymologię, frekwencję i ekstensję¹. Trzeba się więc zgodzić ze stwierdzeniem autorki, że „brak w literaturze przedmiotu monograficznego opracowania poświęconego analizie leksykalno-semantycznej nazw sekwatywnych” (s. 35).

Monografia stanowi zwieńczenie dotychczasowych badań autorki nad nazwami sekwatywnymi, które zaowocowały serią artykułów publikowanych od roku 2016, poświęconych obserwacji omawianych nazw, a zwłaszcza stopnia ich utrwalenia w polszczyźnie oraz ich obecności w leksykonach języka

¹ W dotychczasowych badaniach analizowano przede wszystkim leksykę jednego wyznania albo język polemik religijnych, zasadniczo mniejszy był też kanon ekscerpowanych źródeł (zob. m.in. Klich 1927; Górski 1953; Walczak 1996; Winiarska 2002, 2004; Hawrysz 2012; Krasnodelska 2011).

polskiego: *Słowniku języka polskiego* S.B. Lindego oraz *Słowniku polszczyzny XVI wieku* (SPXVI)². Niektóre zawarte w tych opracowaniach ustalenia zostały przez badaczkę wykorzystane w książce.

Struktura książki jest bardzo klarowna, przejrzysta, logiczna, umotywowana przyjętą w pracy metodologią. Publikacja składa się z *Wprowadzenia* (s. 9–13), trzech rozdziałów (s. 17–291), *Bibliografii* (s. 293–309), *Spisu tabel* (s. 311), *Indeksu nazw sekwatywnych* (s. 313–320) oraz streszczenia w języku angielskim (s. 321–322).

Wprowadzenie poświęcone jest ogólnemu omówieniu społeczno-religijnego kontekstu podejmowanych w monografii zagadnień, przede wszystkim sytuacji wyznaniowej w szesnastowiecznej Polsce.

Rozdział I. Ustalenia teoretyczne zawiera prezentację celów i przyjętej metodologii badawczej, szczegółowe omówienie literatury przedmiotu oraz charakterystykę podstawy materiałowej pracy. To bardzo istotna część pracy, odsłaniająca nie tylko mnogość i różnorodność poruszanych problemów badawczych, ale także świadomość możliwości i ograniczeń, jakie kryją się w obranej metodologii badawczej.

Cel rozprawy został sformułowany jasno i precyzyjnie: jest nim – wedle słów autorki – „analiza leksykalno-semantyczna nazw wyznawców i zwolenników religii oraz sekt funkcjonujących w okresie dynamicznej sytuacji religijnej będącej konsekwencją reformacji i kontrreformacji” (s. 17). Michalska-Górecka tego typu nazwy określa za Bogusławem Kreją *sekwatywnymi* (od łac. *sequor* ‘iść za kimś, towarzyszyć komuś’), który to termin – jako syntetyczny i adekwatny do badań diachronicznych – wykorzystuje także w tytule pracy. Autorka posługuje się nim w sposób świadomy, szczegółowo i przekonująco uzasadniając swój wybór (s. 18–19), podobnie zresztą czyni w odniesieniu do całej stosowanej w rozprawie terminologii: w przypadku kategorii pojęciowych, które w literaturze przedmiotu są różnie interpretowane, każdorazowo dookreśla, jakie rozumienie terminów przyjmuje w pracy, wyczerpująco objaśniając relacje między nimi. Dodatkowym celem, jaki stawia sobie autorka w toku analiz, jest ukazanie zależności między zróżnicowaniem konfesyjnym a liczbą funkcjonujących w szesnastowiecznej polszczyźnie nazw wyznawców, a więc próba odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu odnotowane nazwy odzwierciedlają rzeczywiste różnice wyznaniowe, w jakim zaś są jedynie wynikiem wariantywności leksykalnej i synonimii. Poznańska badaczka stara się opisać słownictwo w momencie jego tworzenia, a tym samym otwiera kolejne perspektywy badawcze związane z przedmiotem jej analiz, związane z procesem kształtowania się w dobie średniopolskiej słownictwa specjalistycznego.

Realizacja tak sformułowanych celów wymagała dobrania odpowiednich narzędzi i metod badawczych. Deklaracje autorki jasno wskazują na zastosowanie w pracy metodologicznego pluralizmu: „choć praca wpisuje się w założenia

² Warto wymienić następujące opracowania: Michalska-Górecka 2016, 2017, 2018, 2019, 2020a, 2020b, 2020c, 2020d.

semantyki leksykalnej, niemożliwe staje się obranie jednej drogi badawczej. Wykorzystuję więc założenia dwóch odmiennych paradygmatów: weryfikacjonistycznego i postmodernistycznego, przekładających się na dwa najważniejsze nurty w językoznawstwie XX wieku – strukturalistyczny i kognitywny, rozumiany jako część lingwistyki antropologicznej (według taksonomii Janusza Anusiewiczza)” (s. 26–27). Autorka stosuje więc różne narzędzia badawcze w zależności od ich przydatności w analizach: zarówno narzędzia semantyki lingwistycznej i semantyki tekstu, jak i aksjologii oraz kognitywizmu. Teorię pól leksykalno-semantycznych i teorię wariantu wykorzystuje w trakcie selekcji i porządkowania materiału, ukazując relacje znaczeniowe w obrębie danego pola oparte na synonimii, antonimii, hiperonimii i hiponimii, z kolei analizy leksykalno-semantyczne są wzbogacane metodami kognitywnymi (np. profilowaniem w ujęciu Jerzego Bartmińskiego). W tym miejscu warto podkreślić, że zastosowanie metodologii kognitywnej w badaniu nazw sekwatywnych jest nowatorskim pomysłem autorki. Analizy prowadzone są więc w dwóch przeplatających się i uzupełniających perspektywach: lingwistycznej oraz historycznej. Ta druga wynika z dodatkowego celu badań, jaki postawiła sobie badaczka, a mianowicie próby rekonstrukcji okoliczności powstania danej nazwy, zgodnie z założeniami semantyki kognitywnej. Instrumentarium badawcze, z którego korzysta autorka, jest więc urozmaicone, narzędzia zostały właściwie dobrane i w sposób funkcjonalny wykorzystane, umożliwiając ogląd materiału z różnych punktów widzenia.

Na szczególną uwagę zasługuje dobór zaplecza materiałowego dla tak sformułowanych celów analiz. Jest nim z jednej strony materiał wyekscerpowany ze *Słownika polszczyzny XVI wieku*, a więc zawierający słownictwo z różnych zakresów i typów tekstu, co sprzyja badawczemu obiektywizmowi, z drugiej zaś – materiał z dwóch, anonimowo wydanych w roku 1561, antyreformacyjnych informatorów wyznaniowych: *Rodzaj albo potomstwo Marcina Lutera, piątego ewangelisty i ojca... oraz Wizerunk fałcznego i ducha, i nauki, i pisma, tych to od Lutera począwszy aż do dzisiejszych nowo Ewangielików...* Dwa ostatnie druki nie należały do kanonu źródeł SPXVI, były ekscerpowane jedynie wybiórczo. Decyzję autorki o włączeniu do analiz anonimowych informatorów trzeba uznać za słuszną, choć może wydawać się nieoczywista: materiał z nich wynotowany nie tylko znacząco powiększa liczbę nazw sekwatywnych (pierwszy zabytek zawiera charakterystykę aż 52 odłamów reformacyjnych, w drugim odnajdujemy opis 10 sekt), ale umożliwia poddanie analizie również dużego, bo liczącego 90 nazw, zbioru leksemów nienotowanych w SPXVI, a więc wzbogaca naszą wiedzę o rozwoju leksyki w XVI wieku. Ponadto oba antyreformacyjne informatory nie były dotychczas przedmiotem lingwistycznych dociekań. Trzeba także zaznaczyć, że ten podstawowy zespół źródeł został uzupełniony o teksty pomocnicze, którymi były z jednej strony – utwory nieuwzględnione bądź wykorzystane wybiórczo w bazie tekstów SPXVI, z drugiej zaś – słowniki dokumentujące dawną leksykę, m.in. *Słownik staropolski*, *Słownik języka polskiego* S.B. Lindego, *Słownik*

wileński, *Słownik języka polskiego* pod redakcją Doroszewskiego (spis tekstów pomocniczych znajduje się na s. 293–296 monografii). Należy więc podkreślić, że korpus tekstów został skompletowany w sposób bardzo skrupulatny i przemyślany, umożliwiający dotarcie do jak największej liczby funkcjonujących nazw wyznawców konfesji. Wynotowany z SPXVI zbiór nazw wyznawców oraz zwolenników religii i sekt obejmuje 374 jednostki, z czego 324 leksemy stanowią nazwy identyfikujące, zaś 50 – nazwy ogólne. Z informatorów antyreformacyjnych autorka wyekscerpowala 130 nazw (w tym 30 leksemów nowych, nienotowanych w SPXVI). W tej części pracy czytelnik odnajdzie pierwsze podziały nazw sekwatywnych, dokonane ze względu na wyznanie (podrozdział 3, s. 60–70) oraz ze względu na pochodzenie, a więc nazwy utworzone od antroponimu, toponimu oraz cechy charakterystycznej dla danego odłamu religijnego (podrozdział 4, s. 71–84). Poruszanie się po tak licznyim zbiorze nominacji ułatwiają zamykające ten rozdział dwie tabele segregujące zgromadzony materiał leksykalny pod względem jakościowym oraz ilościowym. Uwzględnienie w nich wariantów leksykalnych nazw niewątpliwie umożliwia odbiorcy zapoznanie się ze różnicowaniem fonetyczno-morfologicznym omawianych jednostek.

Rozdział II. Nazwy sekwatywne związane z reformacją to najobszerniejsza część monografii (s. 91–256), mająca charakter analityczny i stanowiąca rodzaj leksykonu, zawierającego 324 hasła, z czego 212 stanowią nazwy wyekscerpowane z SPXVI, zaś 130 z dwóch katolickich informatorów. Materiał został pogrupowany według dwu krzyżujących się kryteriów: 1. bezpośredniego i pośredniego związku z reformacją oraz 2. etymologii, która z kolei pozwoliła wyodrębnić trzy grupy: a) nazwy utworzone od antroponimu (imienia, nazwiska, przydomku twórcy lub przywódcy religii/odłamu, rzadziej od imienia postaci biblijnej bądź mitologicznej); b) nazwy utworzone od toponimu (nazwy miasta, państwa, krainy); c) nazwy utworzone od cechy charakterystycznej dla danej religii/odłamu (związanej m.in. z dogmatem, regułą, obrzędem, zwyczajem, atrybutem). Oddzielną grupę stanowią określenia ogólniejszej natury (nieidentyfikujące), które wymagały nieco innego podejścia i zostały scharakteryzowane z wykorzystaniem narzędzi kognitywnych, co w konsekwencji umożliwiło dostrzeżenie powiązań semantycznych między poszczególnymi nominacjami. Uczynienie przedmiotem analiz zarówno nazw identyfikujących, jak i nazw o charakterze ogólnym, nierzadko wieloznacznych, skrywających wzajemny stosunek przedstawicieli poszczególnych konfesji (zwłaszcza że – jak zauważa autorka – „granica między obydwoma grupami nazw jest niekiedy trudna do uchwycenia” (s.17)), trzeba uznać za słuszną decyzję, warunkującą osiągnięcie zakładanych celów badawczych. Budowa każdego hasła jest przemyślana i sfunkcjonalizowana: obejmuje definicję strukturalno-znaczeniową, uwzględniającą pochodzenie nazwy i jej znaczenie, frekwencję, ekstensję tekstową, pierwsze poświadczenie w piśmiennictwie XVI wieku oraz przykłady. Cenne są szczegółowe lokalizacje chronologiczno-geograficzne, dotyczące typu tekstów, w których dana nazwa

funkcjonuje. Dobrym rozwiązaniem jest także pomysł oddzielania danych dotyczących SPXVI od informacji odnoszących się do antyreformacyjnych informatorów – taki sposób prezentacji materiału umożliwia pokazanie leksemów dotychczas nienotowanych w SPXVI. Autorka przy każdej analizowanej nazwie uwzględnia warianty fonetyczne, morfologiczne oraz semantyczne, skrupulatnie notuje także nieliczne formy rodzaju żeńskiego. Podkreślić trzeba, że mimo konieczności zapanowania nad obszernym i zróżnicowanym materiałem, mimo wielu trudności w jego klasyfikacji, mimo stosowania krzyżujących się kryteriów, zmuszających nierzadko do podejmowania arbitralnych decyzji i rozstrzygnięć, zaproponowana klasyfikacja jawi się jako spójna i uporządkowana całość. Prezentowane hasła dają wgląd nie tylko w etymologię danej nazwy, ale również odsłaniają zabiegi nominacyjne, związane z procesem powstawania danej klasy obiektów. Ponadto uwagę zwracają szczegółowość, wnikliwość i rzetelność w opracowaniu każdego hasła.

Ostatnia część pracy, nazwana *Podsumowaniem*, zawiera wnioski z wcześniejszych analiz, które Michalska-Górecka uzupełnia o nowe wątki i ustalenia. Poznańska badaczka omawia tu zagadnienie synonimii, próbuje wskazać przyczyny zewnętrzne oraz wewnętrznyjęzykowe pojawiania się tak wielkiej liczby sekwatywów odnoszących się do zwolenników reformacji, analizuje problem świadomości mnogości istniejących nazw i świadomości procesów nazewniczych szesnastowiecznych twórców, zastanawia się, jakie znaczenie w procesie tworzenia tak wielu wariantów leksykalnych typu morfologicznego miała inwencja samych pisarzy. Autorka podaje przykłady sekwatywów, charakterystycznych tylko dla jednego pisarza (np. *obrazoborca* w tekstach Skargi, *dwubożnik* oraz *homousyjan* w utworach Budnego), wskazuje autorów stosujących kilka wariantów nazwy odnoszącej się do zwolenników reformacji (m.in. J. Wujek nawet w jednym utworze stosował trzy warianty utworzone od nazwiska Kalwina: *kalwin*, *kalwinita*, *kalwinista*), zaś w odrębnym podrozdziale (s. 269–274) zastanawia się nad przyczynami szczątkowej tylko obecności żeńskich nazw sekwatywnych w polszczyźnie doby reformacji (wynotowano ich jedynie 15). W tej części pracy czytelnik odnajdzie także interesujące ustalenia dotyczące profilowania. Konceptualizacja pojęcia pozwoliła Autorce wyodrębnić trzy profile, bowiem – jak pokazuje zebrany materiał – postrzeganie poszczególnych ugrupowań przez szesnastowiecznego użytkownika języka odbywało się przez pryzmat: „a) twórcy lub przywódcy, ewentualnie teologa szczególnie zasłużonego dla danego odłamu; b) miejsca, z którym wiązało się wydarzenie ważne dla danej doktryny; c) cechy charakterystycznej związanej m.in. z dogmatem, regułą, obrzędem, zwyczajem czy też atrybutem” (s. 286).

Na koniec warto jeszcze podkreślić erudycyjność rozprawy. Autorka z naturalną łatwością posługuje się przywoływaną, obfitą, multidyscyplinarną literaturą przedmiotu, poświadczającą rozległość tematyczną lektur (bibliografia zamieszczona w monografii, zajmuje 17 stron).

Publikacja Pauliny Michalskiej-Góreckiej pt. *Muncerianie, rakowianie, tropiści. Nazwy sekwatywne w polszczyźnie XVI wieku* to rzetelne, w dużej mierze także interdyscyplinarne kompendium wiedzy na temat specjalistycznej leksyki w dobie reformacji, znacząco poszerzające stan badań nad słownictwem XVI wieku. Ze względu na różnorodność przedstawianych zagadnień, niezwykle bogaty wachlarz poruszanych problemów i przywoływanie wielu kontekstów książka może zainteresować nie tylko językoznawców, ale także literaturoznawców, historyków, religioznawców i socjologów kultury. Walory językowo-stylistyczne publikacji, a zwłaszcza jasny, klarowny i logiczny wywód mogą zachęcić do lektury również nieprofesjonalnych miłośników języka, historii czy kultury. Monografia może być także z powodzeniem wykorzystywana w polonistycznej dydaktyce uniwersyteckiej.

Literatura

- Górski K., 1953, *Słownictwo reformacji polskiej*, w: M.R. Maynenowa, Z. Klemensiewicz (red.), *Odrodzenie w Polsce: materiały sesji naukowej PAN 25–30 października 1953 roku*, t. 3, *Historia języka*, cz. 2, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 233–270.
- Hawrysz M., 2012, *Polemiczna twórczość Marcina Czechowica w perspektywie genealogii lingwistycznej*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Klich E., 1927, *Polska terminologia chrześcijańska*, Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Krasnodębska E., 2011, *Nazwy zakonników, członków sekt religijnych oraz wyznawców doktryn teologicznych w polszczyźnie XVI w.*, w: A. Gajda (red.), *Naród. Religia. Język. Materiały z konferencji 17–19 maja 2010 r.*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, s. 199–212.
- Michalska-Górecka P., 2016, *Od ewangelika do protestanta. Dzieje leksemów w polszczyźnie*, „Białostockie Archiwum Językowe” 16, s. 213–228.
- Michalska-Górecka P., 2017, *Nazwy innowierców w „Iudicium” (1570) Jakuba Wujka na tle zróżnicowania religijnego XVI-wiecznej Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, „Białostockie Archiwum Językowe” 17, s. 135–150.
- Michalska-Górecka P., 2018, *Co się stało z „konfesyjonistą”? Dzieje leksemu w polszczyźnie*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 25 (2), s. 207–219.
- Michalska-Górecka P., 2019, *Nazwy wyznawców islamu w polszczyźnie XVI wieku*, „Poradnik Językowy” 4, s. 75–85.
- Michalska-Górecka P., 2020a, „*Słownik polszczyzny XVI wieku*” jako podstawa materiałowa w badaniach nad leksyką religijną (na przykładzie nazw wyznawców religii i sekt), w: T. Lisowski, P. Michalska-Górecka, J. Migdał, A. Piotrowska-Wojaczyk, A. Sieradzki (red.), *Verba multiplicia, veritas una. Prace dedykowane Profesor Alicji Pihan-Kijasowej*, t. 2, Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, s. 11–22.

- Michalska-Górecka P., 2020b, *Fragment rękopiśmiennego utworu Wykład nabożny piosnki „Salve Regina” (poł. XVI wieku) Jerzego Argiglobyna w kontekście reformacji. Nazwy sekwatywne i nazwy własne*, „Poradnik Językowy” 10, s. 20–30.
- Michalska-Górecka P., 2020c, *Nazwy sekwatywne w „Słowniku języka polskiego” Samuela Bogumiła Lindego nienotowane w „Słowniku polszczyzny XVI wieku”, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 27 (2), s. 99–111.*
- Michalska-Górecka P., 2020d, *Nazwy sekwatywne związane z reformacją w słowniku S.B. Lindego*, „Język Polski” 4, s. 21–31.
- Walczak B., 1996, *Mały słownik etymologiczno-historyczny kacerstwa polskiego*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka” III (XXIII), s. 11–29.
- Winiarska I., 2002, *Protestanckie słownictwo religijne w „Thesaurusie” Knapskiego*, „Prace Filologiczne” 47, s. 419–441.
- Winiarska I., 2004, *Słownictwo religijne polskiego kalwinizmu od XVI do XVIII wieku*, Warszawa: Semper.

© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland.
This article is an open access article distributed under the terms and conditions of
the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 24.03.2023. Accepted: 26.07.2023.
